

УЗ ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦУ КПЈ

Пуковник МИЛИСАВ НИКИЋ

РАД ПАРТИЈЕ НА ОКУПИРАНОЈ ТЕРИТОРИЈИ

Рад КПЈ на окупираној територији био је и у војном и политичком погледу саставан, нужан део, ослободилачке борбе, свенародног отпора окупатора и од огромног значаја за успех борбе у целини.

О значају тог рада друг Александар Ранковић, у свом реферату на V конгресу КПЈ, рекао је:

„Рад на окупираној територији био је један од најважнијих задатака наше Партије. Драгоцена искуства из дугогодишњег предратног илегалног рада свестрано су искоришћавана за даље усавршавање метода руковођења читавом илегалном делатношћу Партије“.¹⁾ И као што су се оружане снаге Револуције — Народноослободилачка војска и партизански одреди — развијале и у процесу борбе непрекидно усавршавале, изграђујући кроз ратну праксу не само организацију и формацију него и тактику борбених дејстава, тако исто су се развијали и по интензитету и по формама, рад и акције Партије на окупираној територији. Читава наша земља, свака њена област — скоро свако село и град — било је ратно поприште. Отуда у нашем рату и није било неке круте границе између фронта и позадине.

Иако су још у погледу ЦК КПЈ за оружани устанак дати основни доктринарни принципи а који су касније допуњавани и разрађивани у упутствима и директивама Врховног штаба (и осталих руководстава), у почетку оружане борбе, а ни касније у току трајања Народноослободилачког рата код нас није било неких уобичајено писаних правила и норми ратовања. Сем тога, највећи број комуниста (како они који су командовали одредима, бригадама и дивизијама, тако и они који су радили у илегалству на окупираној територији), није се бавио ни војним питањима у целини ни изучавањем партизанског ратовања — његове теорије и искустава посебно. Војна знања стицана су у суровој ратној пракси. За рад на окупираној територији, поготово за рад у јаким непријатељским гарнизонима, с обзиром на специфичности нашег рата и услове у којима се он водио, тешко да је и могло бити неких прописа и за све услове илегалног рада важећих упутстава. Практика рада и борбе указивала је на конкретне форме и облике.

Партиске организације и руководства на окупираној територији, решавали су низ важних проблема и питања зависно од ситу-

¹⁾ Александар Ранковић, „Изабрани говори и чланци“, стр. 190, 191. Издање Култура — Београд 1951 год.

ације, захтева и задатака које је постављало руководство рата и Револуције: Врховни штаб НОВ и ЦК КПЈ.

О сваком питању на ком су радиле партиске организације и руководство на окупираној територији могло би се веома много писати, међутим у овом чланку задржаћемо се само на неким од тих питања.

Политички рад. Политички и агитационо-пропагандни рад на објашњавању циљева ослободилачке и револуционарне борбе, тј. политичке линије КПЈ, окупљање људи око платформе борбе КПЈ и рад на развијању јединства народа у борби против непријатеља, био је један од најважнијих партиских задатака. И управо то је био задатак на коме се исцрпљивао највећи део активности сваког комунисте без обзира на услове у којима је радио и место где се налазио. По формама, политички рад на окупираној територији био је врло разноврстан: појединачни разговори, разговори у малим групама, кружоцима, састанци по кућама, растурање писаних материјала итд. Да би тај рад могао дати што веће резултате партиске организације су морале непрекидно да раде на развијању унутрашње чврстине, организациског и политичког јединства. Рад се није, нарочито у неким местима, ограничавао на оне форме које смо напоменули, већ је добијао облике масовног политичког рада. Тако, на пример, у многим градовима и местима на окупираној територији стварала се мрежа организација Народног фронта, органи нове Народне власти, УСАОЈ-а, АФЖ, па чак су стваране и пионирске организације. Сав тај рад био је усмерен на стварање јединства народа за борбу против непријатеља, за пружање помоћи НОВ, из чега је и резултирао онако велики и стални прилив нових бораца у редове оружаних снага Револуције.

Један од важних предуслова за успешан политички рад на окупираној територији биле су партиске штампарије и „технике“. Не треба наглашавати колико је било тешкоћа за њихово организовање, одржавање и рад у њима. Заиста је било право херојство, а требало је много вештине и умешности да би се у једном окупираном месту одржала и радила партиска штампарија или „техника“. А њих је био велики број: скоро у свим окружним комитетима и у највећем броју среских и месних комитета постојала је техника у којој је штампан партиски материјал. За време док су се национална партиска руководства налазила на окупираној територији располагала су штампаријама које су биле у стању да штампају и књиге. Тако, на пример, у илегалној штампарији Покрајинског комитета Србије у Београду, под најтежим условима, штампани су „Историја СКП (б)“, „Питања ленинизма“, лист „Глас“, леци, прогласи и обавештења. У њој је штампано и седам бројева Билтена Врховног штаба. За све време Народно-ослободилачке борбе илегална „техника“ у Словенији била је на високом нивоу и имала је велики број штампарија, циклостила и других средстава. Само у Љубљани од априла 1941 до априла 1943 године, значи у току 2 године, штампано је у илегалним штампаријама 76.000 примерака новина, 72.000 примерака брошура и 1,375.000 летака.²⁾

²⁾ Подаци узети из реферата А. Ранковића на V конгресу КПЈ.

Комунисти који су радили на окупираној територији брзо су реаговали на политичке догађаје, нарочито на оне значајније, које је требало објашњавати народу. И о томе има веома поучних примера. После Другог заседања АВНОЈ-а у Јајцу, пред све комунисте Југославије поставио се као најважнији политички задатак упознавање народа са одлукама АВНОЈ-а и њихово објашњавање. То је био задатак и комуниста на окупираној територији. Ево неколико примера о спровођењу тог задатка:

— Знаш ли шта је АВНОЈ? — упитао је друг „виша веза“ радника сплитског бродоградилшта Марина Реића.

— Не знам, објасни ми.

— То је Антифашистичко Веће Народног ослобођења Југославије.

— Добро, а сад ми реци шта ради АВНОЈ?

Кад му је друг „виша веза“ објаснио он је одмах отишао да објашњава даље. Неколико таквих сусрета радника с „вишом везом“, и у току наредних дана, на шеталишту на Риви, на састанцима по кућама и при сусретима, на кружоцима организација Народног фронта итд., расправљало се о одлукама донетим у Јајцу.

О одлукама се у Карловцу сазнало првих дана децембра 1943 године. С њима су упознати чланови КПЈ и СКОЈ-а. Они су одмах кренули да их објашњавају својим познаницима и симпатизерима НОБ. У току једне ноћи о томе је отштампан и летак који су чланови СКОЈ-а растурили по граду.

Борци Прве Македонско-косовске бригаде, првих дана децембра 1943 год. налазили су се на падинама Кајмакчалане. За одлуке су чули преко радиостанице „Слободна Југославија“. То је изазвало буру одушевљења: борци су се грлили и љубили од радости, пуцали су из пушака. И планина је одјекивала као да се и она веселила. А за то време курири Покрајинског комитета Македоније и Главног штаба пролазили су кроз непријатељске редове да би партиским организацијама у окупираним местима пренели вест о одлукама.

Или, још један пример: Тек је био пао мрак кад је у складиште илегалне партиске „технике“ у Топлици ушао секретар Окружног Комитета КПЈ. Из џепа је извадио згужван лист са текстом одлука и дао га другарици Јелени Богар која је ту радила. Одлука је требало хитно умножити. Куцање на машини, рад на циклостилу — и у току ноћи све је било готово. У зору, курири илегалци разнели су текст Одлука по свим местима Топлице.³⁾

Успеси Народноослободилачке борбе и правилна политика КПЈ око које су се из дана у дан окупљале све веће масе свих народа Југославије у борби против окупатора, а за национално и социјално ослобођење, доприносили су да у редове Народноослободилачке војске непрекидно ступају нови борци. Њих је сваким даном све више било из окупираних градова и села. Радници, сељаци и интелигенција бегжали су испод окупаторске власти и ступали у борбене редове нове војске која се стварала. Не само да су се партиске организације на

³⁾ Сви ови примери узети су из листа „Борба“, од 29 XI 1958 године.

окупираној територији својим конкретним политичким радом бориле да утичу на људе, на омладину, да се вежу за Народноослободилачки покрет, већ су организовали излазак нових бораца до јединица НОВ. А организација тог изласка није била нимало лак и једноставан задатак: окупатор је контролисао сваки покрет, сваки део окупираног града и требало је много вештине и организаторских способности да би се успело. Па, ипак, познато је да је из многих наших градова (Београда, Загреба, Сплита, Сарајева, Јубљане — и других), уз помоћ илегалних партиских организација и руководстава изашло на слободну територију и ступило у НОВ и по неколико хиљада бораца. А то је био, бесумње, крупан допринос развоју НОВ.

Оружане акције. Не постоје сабрани подаци о томе колико је на окупираној територији убијено или рањено непријатељских војника и официра, или колики је укупан број акција и диверзија које су извршили чланови КПЈ, СКОЈ-а и остали патриоти и симпатизери Народноослободилачке борбе. И, веома мало је писано о тим акцијама тако да је доста остало непознато. Но чињеница је да су још од првих дана Ослободилачке борбе на окупираној територији убијани окупаторски војници, шпијуни, конфиденти и остали издајници народа; паљени непријатељски камиони и новине, бензинска складишта и магацини, разоружаване страже и патроле, вршени напади на болнице и затворе и ослобађани ухапшени и затворени другови.

У сваком месту где год је за то постајало могућности, нарочито у великим градовима, партиске организације формирале су ударне групе за извођење борбених задатака, састављене од чланова Партије и СКОЈ-а и осталих омладинаца-патриота. Навешћемо само неколико примера који су исечак борбене активности на окупираној територији, у градовима.

Почетком марта 1942 у Београду су чланови једне ударне групе ликвидирали злогласног агента специјалне полиције Космајца.⁴⁾

Партиска организација у Нишу организовала је препаде на немачке војнике и официре у граду. Једна од смелијих акција била је напад ручним бомбама на хотел „Парк“, 2 августа 1941 г., и том приликом је погинуло око 20 немачких официра. У Нишу су, исто тако, радници онеспособљавали локомотиве, вагоне и поједине машине у радионицама. Из железничке радионице извлачен је алат који је слат партизанским одредима за рушење пруга и за организацију радионица за поправку партизанског оружја.⁵⁾

„Дана 14 рујна о.г. у времену од 12,30 сати и 13 сати — каже се у акту мин. унутр. послова НДХ — праснула су у згради Равна-

⁴⁾ Занимљиво је како су чланови ове групе дошли до оружја. Кад су од секретара Месног комитета Партије другарице Јелене Ђетковић примили задатак, морали су се побринути за оружје. Једне ноћи у зору омладинци су, подељени у две групе, изнад аутокоманде напали четворицу немачких војника и разоружали их. Изненађени нападом из једног мрачног предворја а притиснути ножевима фашисти су морали храбрим омладинцима предати машинке, пиштоље и ручне бомбе.

⁵⁾ Мома Марковић „Борба Србије 1941—1945“, издање Просвета — Београд, 1952 г., стр. 126.

тељства пошта, брзојава и брзогласа у брзогласном одјелу 4 паклена строја. Том приликом рањено је 8 особа, међу њима 2 њемачка војника и 1 часник те неколико чланова редарственог изасланства. Редарствени пристав Иван Шкунца подлегао је задобивеним ранама.

Истог дана у 15 сати и 45 мин. бачене су у Врбаничевој улици двије бомбе на одјел усташке војнице, којом приликом је рањено 12 усташа⁶⁾

У листу „Словенски Порочевалец“ или у окупаторским извештајима могу се наћи чести примери који говоре о пуцању на непријатељеве шпијуне, конфиденте, и војнике још у првим данима борбе. За окупатора је било нарочито понижавајуће што су омладинци разоружавали италијанске војнике и официре. Тако, на пример, у септембру 1941 два омладинца напала су у Љубљани двојицу италијанских војника и једног официра. Официр је одмах подигао руке и предао оружје, а војници су рањени када су покушали да беже. 7 септембра исте године, опет у Љубљани, двојици подофицира одузето је оружје. Многобројне такве акције тешко су погађале непријатељско војно командовање. То је и приморало генерала Роботија да изда наређење о томе да војници који имају слободан дан не иду појединачно на усамљена места а официри „да морају предузети потребне мере како не би били изненађени“. Командант дивизије „Гранатијери ди Сардења“ једном је рекао да он не разуме како то да људи „који имају част да носе еполете сардинских гренадира“ могу бити нападнути а да притом нису у стању да нападача оборе.⁷⁾

Што је више, по својој бројности и успесима, растао Народноослободилачки покрет упоредо се повећавао и број људи и група који су се под руководством Партије борили у окупираним градовима и изводили оружане акције. Тако на пример, пред напад на Београд октобра 1944, кад је обавештајни официр Првог пролетерског корпуса с радиостаницом ушао у град, он је добио свестрану помоћ партиске организације: разне групе су из свих крајева Београда прикупљале податке о непријатељу, а кад су јединице НОВ уз подршку механизованих снага Црвене армије отпочеле напад, бројне ударне групе илегалца отпочеле су с борбеним акцијама против непријатеља.

Оружане акције као, уосталом и читав рад партиских организација на окупираној територији доводили су окупаторску власт и његове војне и полициске команде до беснила, стварали психозу страха и несигурности. Оне нису престајале од почетка до краја Народноослободилачке борбе без обзира на то колико су услови за њихово извођење били тешки, јер су биле значајан допринос дејствима Народноослободилачке војске Југославије.

Прикупљање и достављање обавештајних података. Команде првих партизанских одреда организовале су своју обавештајну службу. Задаци те службе, која је, као уосталом и наша војска, била

⁶⁾ Факсимил документа у књизи „Из илегалног Загреба“ од Ивана Шибла, издање Култура Загреб, 1957 г.

⁷⁾ Сви подаци о акцијама у Љубљани узети су из књиге „Почеци партизанског покрета у Словенији“. Издање ВИЗ ЈНА „Војно дело“, 1956 г.

млада и која се у процесу борбе развијала били су веома сложени. Требало је прикупити податке о покретима, плановима, броју и наоружању и стању у непријатељевим формацијама, сазнати на време о припремама мањих и већих офанзива, о испадима и нападима, о насталим променама и броју јединица.

Наша дејства, напади и одбране, кретања и маршеви, заседе и диверзије заснивали су се, поред осталог и на прикупљеним расположивим обавештењима. Приликом напада на градове морао се, ако се хтелo рачунати на успех, знати детаљан распоред бункера, минских поља, жичаних препрека, тврђих зграда, положаји артиљерије, слаба места одбране итд. Најчешће, неуспеси напада на насељена места резултирали су из чињенице да се није имало података о непријатељу. То потврђују и примери напада на Купрес 1942, напада на Госпић 1944 и напада на Баково у децембру 1943 године. Колико су непотпуни или нетачни подаци утицали на успех дејстава потврђује и један извештај Друге пролетерске бригаде од 11. I. 1944 у коме се између осталог каже: „Наша обавештајна служба, мислимо, да је овог пута подбацила, јер је Бугара умјесто 200 било 670 (један батаљон)...“⁸⁾

Наше јединице су прикупљале податке извиђањем, али разумљиво да су бројне податке прикупљале и достављале партиске организације с окупиране територије. У великим и малим градовима партија је организовала обавештајну службу која је, такорећи, у кругу окупатора радила за читаво време рата. Требало је брзо радити, јер је окупаторска и квислиншка војска вршила честе покрете, измене, нове распореде, једне снаге су одлазиле а друге долазиле. Јавити на време да је нова јединица дошла, да су се повећале снаге, да крећу ка нашим положајима или ка слободној територији било је веома значајно и то је нашим снагама и још како олакшавало извршавање борбених задатака. Не јавити на време да су се снаге у овом или оном упоришту смањиле или до те мере ослабиле да би успех нашег напада био обезбеђен, значило је пропустити повољну прилику. О свему томе, активисти на окупираној територији морали су водити рачуна. И има ванредних примера брзине у прикупљању и провери података. Навешћемо само један.

Пред Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу месеца новембра 1943 обавештајни органи 5 корпуса били су врло активни. За гарнизон Бања Луку имали су све податке о броју и бројном стању непријатељских јединица, смештају и исхрани, моралу и наоружању. Требало је бити ажуран и стално проверавати те податке, јер су непријатељеве снаге могле изненадно кренути ка Јајцу где је АВНОЈ заседао. У току ноћи курир је долазио на „партиску везу“ — код једне другарице — а она је преко лекарског помоћника посадне сатније добијала податке о свим променама које су настајале.⁹⁾

Форме и начин прикупљања података били су различити. Негде је то било веза с појединцем или групом официра из непријатељских

⁸⁾ Податак узет из књиге „Напади НОВ на насељена места“, од П. Мораче. Издање ВИЗ ЈНА „Војно дело“, 1957 год.

⁹⁾ Податак узет из листа „Народна Армија“, број 1010.

редова, негде преко разних људи који су радили код окупаторских власти, војних и цивилних, а понекад „извиђањем“: склоњен иза прозорске завесе, кафанских врата или као случајни пролазник, „задужени“ би бројао јединицу у покрету или осматрао у одређеном рејону шта се збива.¹⁰⁾

Снабдевање материјалом. Опште је познато да смо ми у току НОР-а веома оскудевали у материјалу и опреми. Основни извори снабдевања били су: помоћ народа и отимање и заробљавање материјала и опреме од окупатора. Нарочито нас је погађао недостатак санитетског материјала, што је отежавало збрињавање рањеника. Отуда је један од веома важних задатака партиских организација на окупираној територији, оних у градовима нарочито, био прикупљање и одашиљање материјала јединицама и органима власти на слободним територијама. И најмањи пакетић лекова, вате, газе, шприцева или инјекција био је драгоцен помоћ. Другови у илегалству схватајући значај помоћи те врсте настојали су да што више учине. И опет, разним путевима и каналима, куповином, везама с лекарима и домобранским официрима и подофицирима тек увек је по нешто притицало у наше болнице и јединице. Некад су то били крупни прилози. Ево једног примера и о томе: почетком децембра 1943 домобрански војник радио-телеграфист који је одржавао везу са сарајевском партиском организацијом, с другом „Валтером“,¹¹⁾ примио је радиограм са слободне територије. „Јединицама на терену потребан је материјал“ — јављало се у телеграму и наређан је читав списак ствари.

Преко домобранских веза партиска организација прикупила је тражени материјал и 21 децембра на железничкој станици Илијаш искрцан је тајно читав вагон и упућен другим „превозним средствима“ на слободну територију.¹²⁾

Партиске организације и руководства на окупираној територији, поред већ наведених, радили су и на другим, исто тако веома важним задацима, као што су:

— прихватање, скривање и омогућавање кретања партиских руководилаца који су ишли на окупирану територију или преко ње из једног краја земље у други, снабдевање легитимацијама и осталим документима и њихово лично обезбеђење, примање и слање курира партиских и војних;

— излазак у сусрет јединицама НОВ да би послужили као водичи при нападу јединица на градове и друга насељена места;

¹⁰⁾ Дешавало се да податке дају и људи с којима илегални радници нису имали везе и нису их познавали. На пример, 1942 г., пошто је поменути Космајац из страха од освете често мењао стан и није се могло установити где станује, непознати грађанин у пролазу је једној другарици открио да Космајац станује у улици Цара Уроша. Космајац је у тој улици и убијен.

¹¹⁾ Владимир Перић-Валтер народни херој погинуо априла 1945 год.

¹²⁾ Податак узет из листа „Народна Армија“, бр. 603.

— прикупљање помоћи за породице палих бораца и њихово збрињавање где год је и кад год је то било могућно;

— прихватање и збрињавање појединих рањених и болесних бораца НОВ.

*

Могућности за рад на окупираној територији па према томе и резултати рада у разним крајевима били су различити. Различити услови тражили су и различите форме. А разлика је постојала; на пример, између рада у малим и великим градовима, између једног краја и другог, рад у градовима разликовао се од рада на територијама ван градова. На окупираној територији, оној ван градова, рад је имао и специфичне форме. Та територија је била врло значајна за наш Ослободилачки покрет. Поред илегалних партиских руководства и организација на њој су се налазиле и наоружане „герилске“ групе. И овде су задаци илегалних партиских радника и организација били слични оним у градовима: политички утицај (пре свега), формирање органа власти, уливање народу вере у успех наше борбе, постипај на отпор окупатору итд. Тај рад био је нарочито значајан на оним територијама на којима су већ дејствовале наше снаге, где је ранији рад Партије оставио утицаја, али су под притиском окупатора наше снаге морале да се повуку с тих територија.

Из партизанских одреда и партиских руководства, после повлачења наших снага из Србије крајем 1941 г. остао је један број другова на терену. Они су радили, и то у најтежим условима и у ситуацији кад су окупатор, недићевска власт и четници настојали да Партију униште, да терором, пљачком, одвођењем у логоре, убиствима и вешалима застраше народ, да у њему сломе отпор и вољу за борбу. Међутим, чињеница је да им то и поред свих настојања и привремених успеха није пошло за руком. Иако су се неки партизански одреди, као, на пример, сувоборски, морали, због тешке ситуације, привремено растурити, на терену је ипак остао један број наоружаних партизанских одреда и група, партиска руководства — срески и окружни комитети, који је успео да ради у народу. Постепеним радом, иако уз велике губитке, партиске организације су постајале све утицајније. Одреди и групе су се обнављале, омасовљавале и јачале, почеле су да изводе борбене задатке: нападе на окупаторску и квислиншку власт, паљење општинских архива, разоружавање и ликвидирање жандармериских станица и стража, диверзије, и друге у почетку мање а касније и све веће акције.

„Сада је главна задаћа обнова и оживљавање наше Партије“ — каже се у извештају који је друг Милош Минић, онда инструктор ПК КПЈ за Србију при Окружном комитету КПЈ за Ваљево, 20. V. 1942 г. послао Покрајинском Комитету. „Раду на оживљавању Партије — наставља се у извештају — приступило се крајем марта 1942 г. Формирани су ОКВ (Окружни комитет Ваљева), МКВ (Месни комитет Ваљева, примедба аутора) и Среско повереништво за Колубару. Број

чланова који учествују у раду још је веома мали, али, у почетку полако, па све брже, парт. орг. у В. (Ваљеву) се учвршћују обухватајући и занатско и индустријско радништво¹³⁾ Тако је било и у осталим крајевима Шумадије и Србије. Партиске организације, илегални радници у селима и градовима Србије, и партизанске јединице имале су подршке појединаца и чак појединих села у целини. То им је омогућавало да се одрже и у најтежим ситуацијама и да активније делују.

У преко 100 извештаја и саопштења окупаторских власти, четничких јединица, добровољачких одреда и стража Недићевих, окружних начелника или Министарства унутрашњих послова Недићеве владе издатих у времену од 7 јануара до 20 јуна 1942 г. нема скоро ниједног у коме се не говори о активности било партиских организација, појединаца или одреда и партизанских група у овом или оном граду или по селима Србије.¹⁴⁾

Из дана у дан ситуација је постајала све повољнија. Резултати рада били су све уочљивији. „Ако се упореди расположење народа од прошле године са овогодишњим, — каже се у извештају Штаба I шумадиског одреда од 14. I. 1943 године — онда можемо са сигурношћу да тврдимо да су симпатије према нашем покрету порасле“. У извештају се, даље, наводи да се користи свака прилика и могућност за политички рад и утицај у народу. А уз то су терор и пљачка окупатора и његових слугу изазивале мржњу народа и жељу за осветом.¹⁵⁾

Наше снаге притиснуте од надмоћнијег непријатеља, напустиле су средином 1942 године Црну Гору. Одлуком ЦК КПЈ на терен је враћено око 500 другова, комуниста или прекаљених бораца блиских Партији. Ови другови су остављени да би својим присуством, везама и радом улили народу веру у праведност и успех наше борбе без обзира на тешкоће у датој ситуацији и утицали да народ пружи отпор окупатору. У 1941 и 1942 години окупатор и квислинзи у Црној Гори имали су огромне губитке те су створену ситуацији — а пре свега одлазак наших снага с терена Црне Горе — настојали да искористе за ликвидацију сваког политичког утицаја КПЈ. У том циљу такође сваки кутак земље су се трудили да прекрију и контролишу. И у току лета а поготово у току зиме, нарочито у неким крајевима — на теренима Васојевића, околини Никшића и у Шавничком срезу — живот и рад је за илегалне раднике, за герилце, био изузетно тежак. Но и поред тешких губитака људи су радили и борили се. Чак и у таквим условима Никшићки Окружни комитет партије успео је да организује ослобођење из затвора 40 другова који су били пали у руке непријатељу.

¹³⁾ „Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату“, Том I, књига 3.

¹⁴⁾ „Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату“, Том I, књига 3.

¹⁵⁾ „Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату“, Том I, књига 5.

Илегални партиски радници, групе и појединци, знали су да искористе сваки за Народноослободилачки покрет повољан моменат и догађај и да развију своју активност. Кад су четници с територије Црне Горе одлазили да би суделовали у IV непријатељској офанзиви и кад су били разбијени од наших снага на Неретви и око Калиновика 1943 године, и кад су по селима и градовима почеле стизати „црне вести“ о њиховој погибији, илегални партиски радници и герилци развиле су веома интензиван политички рад у народу објашњавајући ситуацију и снагу наше Народноослободилачке борбе.

Колико пута су окупатор и његови помагачи у лецима и прогласима објављивали да су ликвидирали ову или ону герилску групу, убили овог или оног партиског руководиоца (исто као што су, на пример, јављали да су у IV или у V офанзиви уништили читаву НОВ), па би се после неколико дана те исте групе или руководиоци појављивали међу народом и били најубедљивији сведоци лажи окупатора и његове немоћи. Ранији утицај Партије и континуитет који су одржале групе и партиски радници на окупираној територији, наиме његови резултати најбоље су се осетили кад су у пролеће 1943 снаге Главне оперативне групе Врховног штаба избиле на територију северне Херцеговине, северне Црне Горе и Санџака и кад су стотине нових бораца ступиле у наше дивизије и бригаде.

И на окупираној територији ван градова Партија је радила на ангажовању што већег броја људи да макар чиме допринесу борби против непријатеља. И у најтежим условима кретали су се курири, слала храна и одећа за борце, људи су склањали и чували илегалце, носили извештаје и пратили курире, били водичи групама, чували и скривали чамце за прелазе преко река, показивали путеве и погодна места за диверзије и заседе итд.

Неке карактеристике рада Партије на окупираној територији.

1. Руководство наше Народноослободилачке борбе, Централни комитет и Врховни штаб — а то је често истицао друг Тито — учило је комунисте и све патриоте у нашој земљи да се не плаше и збуњују што нема довољно или што уопште нема оружја да би се отпочела и водила борба. Требало је налазити пута и начина да се до њега дође — оружја је било код непријатеља и од њега је отимано — и требало је против непријатеља водити борбу свим што се има на располагању и свуда и на сваком месту. Оружане акције, саботаже, диверзије, штампање летака, дезорганизација органа окупаторске власти, дезинформације, паљење добара која непријатељ може искористити итд. Једном речи не дати му мира, ни тренутка одмора, живот му учинити несигурним и несносним. *Партиске организације и партиска руководства на окупираној територији били су организатори и носиоци борбе против окупатора.*

2. Илегални рад комуниста био је тежак и у предратним условима кад је Партија немилосрдно прогањана од буржоаске власти. Међутим, он је постао неупоредиво тежи у условима кад се та иста буржоазија спрегла с окупатором, који се у борби против напредних снага појављује и као поробљивач и као класни непријатељ, и у својој

„Ала је била љута“ — добацио му је стражар и смејући се про-
дужио да шета.

Прозлазећи поред стражара „пијаница“ се још више затетурао и
да не би пао рукама се придржао за стражарску кућицу. У тренутку,
док му је стражар био леђима окренут, извадио је из џепа летак и
прилепио га на дашчани зид кућице. Саплићући се нестао је у ноћи.
„Пијаница“ је био првоборац Тодор Шешлија који је у то време иле-
гално радио на терену Теслића.

— Или, још један пример: услови за рад у северном Банату
1941 године (а и касније) били су веома тешки, па ипак диверзантске
групе су непрекидно дејствовале. Кукурузишта и зелени терени у
току летњих и јесењих месеци служили су им као скривалишта. Пред
почетак зиме, кад су се услови за рад изменили, поставио се проблем
како да раде диверзантске групе. Окружни комитет Партије у „Упут-
ству о стварању диверзантских група и о формама борбе у зимским
условима“ истиче: „Њихово (диверзантских група) је главно обележје
да имају 3—5 до 7 људи, који живе у месту, који нису компромитовани
или су врло мало. Но у диверзантским групама могу да буду и људи
који се строго крију. Група се састаје ради утврђивања плана и изво-
ђења акције. Чим се акција заврши људи се разиђу својим кућама и
раде свој редовни посао. Задаци диверзантских група јесу: уништа-
вање сваког материјала и хране којима се служи окупатор или је
њему намењен. Рушити, палити, дизати у ваздух пруге, теретне во-
зове, магацине, складишта, извозне млинове, сушаре, убијање шпи-
јуна, дошаптача и издајника... Диверзантске групе не хватају се у
борбу с војском окупатора“.¹⁹⁾

У Упутству се, даље, истиче да би било погрешно ако би се цео
рад на уништавању онога што окупатору може користити пребацио
на диверзантске групе, већ да комунисти морају упутити многе поје-
динце „да у свако доба наносе штету непријатељу“. То се могло по-
стићи и постигало се свакодневним, упорним политичким радом ко-
муниста.

4. Велику улогу у илегалном раду одиграле су жене. Из окупи-
раних градова велики број људи одлазио је у оружане формације
НОВ, велики су били и губици међу онима који су радили и борили
се на окупираној територији. Према томе, у многим местима, жене су
биле носиоци илегалног рада. О томе друг Александар Ранковић у
свом реферату на V конгресу КПЈ каже: „Овде треба подвући огроман
значај рада жена на окупираној територији, а нарочито у градовима,
јер су жене на окупираној територији биле главни ослонац за читав
политички и организациони рад Партије“.²⁰⁾

Да се и овде послужимо примерима:

— услови за илегалан рад у Карловцу били су врло тешки. То
је био јак гарнизон, с бројним јединицама усташа, Немаца, Италијана,

¹⁹⁾ „Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату“,
Том I, књига 6.

²⁰⁾ А. Ранковић „Изабрани говори и чланци“, стр. 193, издање Култура,
Београд 1952 год.

домобрана и полиције. У току НОР-а околина Карловца (Кордун, Жумберак и Покупље) била је често слободна па је непријатељ организовао контролу рада и кретања грађана. Но и поред тога, још од првих дана борбе у граду је организована Народна помоћ,²¹⁾ ударне диверзантске групе, понекад и права складишта материјала за НОП. Жене су и бројно и активно учествовале у илегалном раду у Карловцу а нарочито у прикупљању народне помоћи, набавци муниције и санитарског материјала и у обављању курирске службе са слободном територијом.

— након провале у Цриквеници, илегална техника Окружног комитета је пренесена у Нови. Од септембра 1941 до марта 1942 год. у њој су радиле жене, намештенице расадника. Оне су штампале и разносиле пропагандне материјале (поред осталих и „Глас народа Хрватског Приморја“) у Селце, Цриквеницу, Сушак, Краљевицу, Раб и остала места Хрватског Приморја.²²⁾

5. ЦК КПЈ и остала партиска руководства у току рата посвећивали су посебну пажњу и дружали помоћ организацијама и руководиоцима на окупираној територији. Поред слања директива за рад и давања задатака упућивани су на окупирану територију и у градове и најистакнутији руководиоци. Другови Кардељ, Темпо, Иво-Лоло Рибар, Кидрич и други ишли су, понеки и више пута у Загреб, Сарајево, Љубљану, Скопље и друга места. На тај начин је ЦК КПЈ не само остваривао руковођење и усмеравао рад организација на најважније задатке у датом моменту, већ их је и *организациски и политички учвршћивао.*

Руководства Партије су настојала и била упорна у томе да изграде чврсте партиске организације нарочито у великим градовима и индустријским центрима. У Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Сплиту, Мостару, Скопљу, Цетињу, Никшићу и другим, упркос тешким условима и незапамћеном терору и жртвама успело је партијским организацијама да одрже континуитет у раду и да постигну значајне резултате. Оваква оријентација имала је свог оправдање не само у чињеници што су у великим градовима организације успевале да раде на задацима који су били од користи за НОВ (прикупљање података, мобилизација нових бораца, слање материјала итд.), већ што је у тим местима био велики број радника с којима је требало радити.

Да би се могло успешно радити и руководити, посебном пажњом се морао решавати проблем конспирације. Наиме, то је био један од

²¹⁾ Рад организација Народне помоћи био је веома значајан. Партија је раду те организације посвећивала пуну пажњу. Још почетком јуна 1941 год. одржана је у Београду илегална конференција Народне помоћи за Југославију. Конференцијом је руководио члан Политбироа ЦК КПЈ друг Иван Милутиновић. На тој конференцији Партија је рад Народне помоћи поставила на широке основе: помоћ свим жртвама фашистичког терора, специјално у крајевима где се под окриљем окупатора спроводио масован терор и истребљење народа на бази политичке, верске и националне нетрпељивости; развијање братства и јединства и укључивање широких маса у најразноврсније акције Народне помоћи.

²²⁾ Из књиге „Жене Хрватске у Народноослободилачкој борби“, издање 1955 год.

најважнијих услова да би се избегле велике жртве, спречавале провале итд. Колико се о томе водило рачуна илустроваћемо само једним примером: Покрајински Комитет КПЈ за Србију који се налазио у Београду упутио је куриром пошту за Окружни Комитет Крушевац. У једном писму се говори о задацима и раду на терену и обавештава се ОК да курир носи посебно писмо за секретара ОК. У том посебном писму секретар комитета се обавештава да би било потребно да дође у Београд на састанак. Али се он, притом упозорава на следеће: за његов одлазак у Београд може знати само лице које ће га у отсућности замењивати, да на пут може кренути уколико обезбеди сигурна документа за несметано кретање, и да је потребно да јави да ли има где у Београду да се смести код сигурних пријатеља и познаника. И кад ПК добије од њега одговор накнадно ће га обавестити о дану састанка, везама итд.²³⁾

У таквој борби против непријатеља, у илегалном раду, Партија је изгубила велики број својих одличних кадрова, верних и оданих чланова.²⁴⁾ Они су пали часно извршавајући задатке које је пред њих постављала КПЈ.

6. Борбе су се водиле, с малим изузецима, у свим крајевима Југославије. У суретима са НОВ из дана у дан окупатор и сви његови помагачи у нашој земљи трпели су поразе и губили битке. У окупираним градовима и селима, исто тако, водила се непоштедна борба. *Непријатељ се нашао у ситуацији да не зна одакле му прети опасност, за њега скоро нигде није било мира у нашој земљи.* Нападан је са свих страна и тучен тамо где се није надао и тамо где је сматрао да ће бити сигуран (на окупираној територији). Био је немоћан да нападне, офанзивама, терором, стрељањима, одвођењем у логоре итд. разбје и уништи ослободилачки покрет. Наше акције на окупираној територији уносиле су забуну и страх у његове редове. Потере, рације, оружане борбе, трошиле су његову снагу, исцрпљивале га.²⁵⁾ Кад су почеле прве акције по градовима, окупатор је био изненађен, али је одмах предузео оштре репресивне мере: хапшења, стрељања и вешања становништва. Међутим, кад су партизанске снаге отпочеле са оружаним акцијама, окупатор се озбиљно уплашио, јер како се то у једноме документу окупаторских власти из оних дана истиче, ствар је постајала све озбиљнија и непријатнија: „Немир се ширио преко целе земље. Ускоро се показало да се у овом старом ватрометном куту Европе, и са ове и са оне стране Дрине, не ради само о локалним, појединачним хајдучким бандама, него о почетку оружаног устанка...“²⁶⁾

²³⁾ „Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату“, Том I, књига 6.

²⁴⁾ Не постоје подаци о укупним губицима али се зна, например, да је у окупираном Београду изгубило животе извршавајући задатке Партије: 20 чланова Месног комитета (од којих су 5 били чланови Покр. Ком. КПЈ за Србију), 60 чланова рејонских комитета и 1.000 чланова КПЈ.

²⁵⁾ Није био редак случај да, например, у потеру за једном герилском двојком или тројком по неколико дана, узалудно, јуре и по два батаљона непријатељских војника и да ништа не постигну.

²⁶⁾ ВИИ ЈНА, докуменат бр. 18/1-а3, к. 70-1.

И тај страх је из дана у дан постајао све већи. У окупираним градовима Гестапо и квислиншка полиција су, често били немоћни да спрече активност партије. Дошло је било дотле да се окупаторски војници нису смели сами кретати ни по улицама највећих градова. „Осећам се као да сам пао падобраном у врашко непријатељско гнездо“ — пише један мајор немачког ваздухопловства 1941 год. свом пријатељу адвокату Гинтеру у Хамбургу. „Град је — наставља он у писму — разрушен и спаљен (мисли се на Београд). Још све мирише на паљевину. Кад летим и посматрам ову земљу из ваздуха изгледа ми врло питома. Али није тако, драги мој Гинтере! Неудобно се човек овде осећа. Како су били дивни париски дани према овоме што се овде догађа. Овај град је заиста полудео. Погледи су мрски и изазивачки. То и није чудо, јер смо их страшно удесили бомбардовањем. Али већ два месеца овде праште револвери и горе наши камиони. Не знам шта хоће ти њихови фанатички дечади, када пале новине и гараже или када врше атентате на наше фелдвевле. Очајничка лудост. Али, то није тако једноставно... Сви се жале да се неудобно осећају у овом граду. Једва чекају да поново полетимо, па макар и на Исток. Кад увече излазим из аутомобила имам осећање као да ће ми неки груби Балканац сручити метак у главу... Драги Гинтере, ти си стари ратник, али тако што ниси доживео. Непокојство полако кида живце. Постаје сувише врело у овом топлом граду на југу Европе...“

*

О раду Партије на Окупираној територији у току нашег Народноослободилачког рата до сада је веома мало писано. О том раду постоји мали број докумената, и он — тај рад — живи, углавном у сећањима оних који су учествовали у њему. Описивање, анализа и оцене тог рада било би, бесумње, веома корисно. И ради извлачења и уопштавања искустава и што би то помогло људима, нарочито младим генерацијама који изучавају нашу револуционарну борбу да се лакше уживе у њено доба, да боље осете атмосферу и услове у којима се одвијала. Ово тим пре, јер ће земљи која је решена да по сваку цену брани своју слободу и независност, у једном евентуалном рату, требати људи који ће са највећим ентузијазмом поћи у борбу.

Свакако да ће други услови захтевати другачије форме борбе, поступке и решења и друга средства. Али је једно сигурно: један народ који има воље за слободом, без обзира у како се тешким условима нашао, може у себи наћи и снаге и пронаћи одговарајуће форме борбе да се успешно супротстави непријатељу и извојује победу. Искуства нашег Народноослободилачког рата, борбена дејства НОВ, рад и активност КПЈ на окупираној територији, која никад и није била потпуно окупирана, то у потпуности потврђују.

Отуда и значај изучавања искустава из борбе коју је на окупираној територији организовала и водила Комунистичка Партија Југославије.